

Piłatowicz, Józef

"Historia elektryki polskiej. Tom II. Elektroenergetyka", pod red. Kazimierza Kolbińskiego, Warszawa 1977 : [recenzja]

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 24/r1, 168-175

1979

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

łowe starych ksiąg, reprodukcje portretów drzeworytowych dawnych uczonych i wreszcie rozmaitego typu ozdobników przeniesionych do nich z XV—XVI-wiecznych druków. Zarówno opracowanie edytorskie, jak i graficzne tego rodzaju zabytków jest rzeczą wielce skomplikowaną, wymagającą — z jednej strony — wszechstronnie rozwiniętego warsztatu naukowego, z drugiej zaś — rozległej wiedzy z dziedziny historii książki, drukarstwa i technik graficznych oraz swobodnego smaku artystycznego. Zebrane dotychczas doświadczenia i w jednej, i w drugiej dziedzinie, oraz wyraźnie zaznaczający się postęp w poziomie opracowania edytorskiego i graficznego nie pozostawiają najmniejszej wątpliwości, że kolejne tomy tej wartościowej serii — wydawanej pod ogólną redakcją W. N. Tiernowskiego — będą pod każdym względem nienaganne.

Andrzej Bednarczyk
(Warszawa)

Historia elektryki polskiej. Tom II. Elektroenergetyka. Red. Kazimierz Kolbiński. Warszawa 1977. Wydawnictwa Naukowo-Techniczne 759 s.

W ostatnich latach ożywiły się badania nad dziejami elektryki polskiej, zwłaszcza nad elektroenergetyką do 1939 r.¹ Bierze w nich żywy udział Komisja Historyczna Stowarzyszenia Elektryków Polskich, której ambitne zadanie — opracowanie całości historii elektryki polskiej — zostało zakończone, wydano bowiem ostatni tom, obejmujący dzieje elektroenergetyki od momentu pojawienia się jej na ziemiach polskich do lat 70-tych XX wieku². Prezentowany tom, także pozostałe cztery, opracowano siłami techników bez udziału historyków, dlatego, jak sądzę, książka ma wiele mankamentów. Na niektóre z nich chciałbym zwrócić uwagę w niniejszej recenzji.

1. Baza źródłowa. Podobnie jak poprzednie tomy, tak i tom drugi opracowano na podstawie dotychczasowej literatury przedmiotu, prasy fachowej (głównie „Przeglądu Technicznego” i „Przeglądu Elektrotechnicznego”³) oraz wspomnień starszego pokolenia elektryków. Kwerendą nie objęto archiwów, ponieważ przyjęto błędne założenie, iż dokumentacja archiwalna nie zachowała się (s. 17). Tymczasem już choćby wstępny rekonesans w archiwach centralnych przyniósłby z pewnością obfity materiał

¹ Dotychczas napisano i obroniono dwie rozprawy doktorskie: J. Jaśkiewicz: *Rozwój elektrowni wodnych w Polsce do 1939 r.* Warszawa 1977 (maszynopis w bibliotece Historii Kultury Materialnej PAN w Warszawie); J. Piłatowicz: *Warunki i polityka elektryfikacji Polski w latach 1914/18—1939* Warszawa 1977 (maszynopis w bibliotece Instytutu Historycznego Uniwersytetu Warszawskiego); dwie następne są w przygotowaniu: M. Hoffmann: *Wykorzystanie sił wodnych w Polsce w XX wieku* (por. J. S.: *Zakład Historii Nauki, Oświaty i Techniki. Z działalności Rady Naukowej.* „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1977 z. 2 s. 399); L. Królikowski: *Rozwój maszyn elektrycznych do końca XIX w.*; por. także artykuły dotyczące dziejów elektrotechniki: *Wybrane problemy historii nauki i techniki.* Pod red. S. Januszewskiego. Wrocław 1977. Prace Naukowe Instytutu Historii Architektury, Sztuki i Techniki Politechniki Wrocławskiej nr 11. Seria „Studia i Materiały” nr 4 s. 49—135.

² Poszczególne tomy wydawane były nie w kolejności numeracji, lecz stosownie do zaawansowania prac przez zespoły autorskie — T. I. *Nauka, piśmiennictwo, zrzeszenia.* Red.: Kazimierz Kolbiński. Warszawa 1976 (por. moją recenzję w „Kwartalniku Historii Nauki i Techniki” 1977 z. 3 s. 658—664); T. 3. *Elektronika i telekomunikacja.* Red. Stanisław Kuhn. Warszawa 1974; T. 4. *Przemysł i instalacje elektryczne.* Red. Leszek Zienkowski. Warszawa 1972; T. 5. *Trakcja elektryczna.* Red. Jan Podolski. Warszawa 1971.

³ Np. na 117 przypisów w części A (s. 409—412) 39 to artykuły z „Przeglądu Technicznego” i „Przeglądu Elektrotechnicznego”.

Największą wartość dokumentacyjną przedstawiają zespoły Archiwum Akt Nowych w Warszawie. Niestety, zespół akt Ministerstwa Przemysłu i Handlu, do którego w 1932 r. przeszły sprawy elektryfikacji z Ministerstwa Robót Publicznych, zachował się w stanie szątkowym. Natomiast dużą wartość poznawczą przedstawia zespół Prezydium Rady Ministrów, a w nim zwłaszcza akta Komitetu Ekonomicznego Ministrów, ale także Protokoły Posiedzeń, Akta Grupowe, Numeryczne i Rektyfikaty. Dominują tu zagadnienia: polityki elektryfikacji kraju, dyskusje nad projektami i programami elektryfikacji, zagadnienia kapitałowe, prawne i organizacyjne. Bardzo przydatny byłby zespół międzywojennego Ministerstwa Skarbu, gdzie znajdują się akta dotyczące polityki rządu w zakresie elektryfikacji w drugiej połowie lat 30-tych oraz problemów finansowych i kapitałów zagranicznych w poszczególnych elektrowniach. Dla tego ostatniego problemu wiele materiałów znajduje się w zespole Ministerstwa Spraw Zagranicznych oraz zespołach ambasad i konsulatów polskich w: Niemczech, Francji, Wielkiej Brytanii, Austrii, Szwajcarii i Stanów Zjednoczonych.

Pomocny dla autorów tomu mógłby być z pewnością zespół Ministerstwa Przemysłu, Handlu i Żeglugi Rządu Rzeczypospolitej Polskiej w Londynie 1939—1945. Znalazły się tutaj materiały obrazujące: stan elektryfikacji kraju — miast i wsi oraz przemysłu, wysiłek koncepcyjny przebywających wówczas w Anglii inżynierów, którzy opracowali kilka wersji projektów elektryfikacji przyszłej niepodległej Polski.

Problemy elektryfikacji znalazły również, choć w mniejszym stopniu, odbicie w innych zespołach: Głównego Urzędu Likwidacyjnego, Biura Prac Kongresowych przy Ministerstwie Spraw Zagranicznych, Delegacji Polskiej na Konferencję Pokojową w Paryżu, Komitetu Narodowego Polskiego, Ministerstwa Komunikacji, Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, Ministerstwa Energetyki Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej oraz w kolekcjach: F. Doleżala i Zofi i Jędrzeja Moraczewskich. Szereg cennych informacji zawiera pamiętnik J. Moraczewskiego znajdujący się w Centralnym Archiwum Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej.

Dla zagadnień elektroenergetyki i elektryfikacji znaczną wartość przedstawiają zbiory Centralnego Archiwum Wojskowego, przede wszystkim zespoły: Sztabu Głównego Oddział I, a w nim zwłaszcza Sekretariat Komitetu Obrony Rzeczypospolitej; Generalnego Inspektoratu Sił Zbrojnych, Ministerstwa Spraw Wojskowych oraz Instytucji i Zakładów Wojskowych. W zespołach tych znajdują się akta — z reguły z lat 30-tych — dotyczące: programów i projektów elektryfikacji Polski, stanu elektryfikacji niektórych rejonów kraju oraz udziału kapitału obcego w elektroenergetyce. Na ich podstawie można również zrekonstruować zakres wpływu wojska na rozwój elektroenergetyki w drugiej połowie lat 30-tych⁴.

Monografie poszczególnych elektrowni, których jest w tomie kilkanaście, można było znakomicie uzupełnić i poszerzyć o materiały statystyczne i dokumentacyjne z Archiwum Głównego Urzędu Statystycznego oraz archiwów wojewódzkich. W tych ostatnich znajdują się duże zespoły, liczące kilkaset jednostek archiwalnych, dla około 20 elektrowni⁵. Na uwagę zasługują zespoły elektrowni w Krakowie, Łodzi, Łaziskach Górnych i Warszawie.

⁴ Szersze omówienie materiałów archiwalnych oraz ich szczegółowy wykaz znajduje się w J. Piłatowicz, *Warunki i polityka*, s. 11—14, 608—611.

⁵ *Informator o zespołach archiwalnych zawierających materiały do historii przemysłu w latach 1815—1945*. Red. I. Pietrzak-Pawłowska. Warszawa 1967; *Inwentarz archiwalny Wydziału Statystyki Przemysłu, Handlu Wewnętrznego i Kredytu Głównego Urzędu Statystycznego, 1918—1939*. Opr. R. Mozołowski Warszawa 1972.

Nie wykorzystano również archiwaliów już opublikowanych przez C. Madajczyka, Z. Landaua i J. Tomaszewskiego⁶.

A zatem, jak z powyższego krótkiego i niewyczerpującego przeglądu wynika, twierdzenie, że brak jest dokumentacji archiwalnej dla zagadnień elektroenergetyki, jest bezpodstawne. Oczywiście, wyczerpująca kwerenda archiwalna choćby tylko w archiwach centralnych i niektórych, najważniejszych, wojewódzkich, pochłonięłaby sporo czasu i mogłaby opóźnić wydanie tomu, ale pozwoliłoby to na wzbogacenie strony informacyjnej publikacji oraz uniknięcie wielu zbyt jednostronnych ocen.

Liczne zastrzeżenia, zarówno co do wyczerpania literatury przedmiotu jak i strony formalnej, budzi bibliografia. W zakresie pierwszym pominięto liczne opracowania, dotyczące bądź bezpośrednio elektroenergetyki⁷, bądź zagadnień ogólnogospodarczych, w których problemy elektroenergetyki zajmują poczesne miejsce⁸. Wszyscy zresztą autorzy przechodzą do porządku dziennego nad całym dorobkiem historii gospodarczej XIX i XX wieku.

Bardzo niestarannie, wręcz chaotycznie, opracowano tzw. „wykaz źródeł”. Nie przyjęto jednolitej zasady opisu bibliograficznego dla każdej pozycji, wobec czego raz podano tylko autora i tytuł bez miejsca i daty wydania (np. s. 747 nr 5 i 6, s. 751 nr 128, 129) lub mecenasa wydania bez miejsca wydania (np. s. 747 nr 20); raz są podawane nazwy wydawnictw (np. s. 747 nr 10, 23) a innym razem nie (np. s. 747 nr 8, s. 748 nr 43). Wreszcie przy niektórych pozycjach podano numer strony, choć w części C książki przepisów nie ma, a artykuły np. L. Tołłoczki (s. 751 nr 128, 129) liczą nie po jednej lecz po kilkanaście stron. Zupełnym nieporozumieniem jest opis bibliograficzny prac J. Jarosa (s. 748 nr 38, 39), przy których widnieje dopisek „maszynopis”, tymczasem prace te wydrukowano około 12—15 lat temu⁹. I odwrotnie np. praca F. Bileka (s. 747 nr 8) istnieje tylko w maszynopisie czego nie zaznaczono. Chaos dopełnia fakt, że „wykaz źródeł” do części C, chronologicznie obej-

⁶ *Spory wokół sprawy elektryfikacji Polski (1926—1930). Materiały*. Przygotował do druku Cz. Madajczyk. W: *Najnowsze Dzieje Polski. Materiały i studia z okresu 1914—1939*. T. 5. Warszawa 1962 s. 153—220; *Kapitały obce w Polsce 1918—1939. Materiały i dokumenty*. Opracowali Z. Landau i J. Tomaszewski. Warszawa 1964.

⁷ Np. St. Bładowski: *Gospodarka energetyczna w Europie*. Warszawa 1962; W. Daktera: *60-lecie Zakładu Energetycznego Poznań—Miasto 1904—1964*. Poznań 1964; *Konferencja techniczna na temat: 50-lat elektroenergetyki wielkopolskiej*. Poznań 1969; J. Łukasiewicz: *Początki nowoczesnego systemu energetycznego na ziemiach polskich*. „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1974 z. 1; Cz. Mejro: *Historia projektów elektryfikacji Polski*. „Przegląd Elektrotechniczny” 1969 z. 5; tenże, *Rozwój urzędzeń energetycznych m. st. Warszawy*. W: *Rocznik Warszawski* 1961. T. 2. Warszawa 1962; *Wybrane problemy rozwoju energetyki w Polsce do roku 2000*. Warszawa 1975; J. Piłatowicz: *Początki elektryczności w Warszawie (do 1906 r.)*. „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 1976 z. 2. Szerszy wykaz literatury por. J. Piłatowicz, *Warunki i polityka...*, s. 611—631.

⁸ Np. M. Drodzowski: *Polityka gospodarcza rządu polskiego 1936—1939*. Warszawa 1963; Z. Landau, J. Tomaszewski: *Anonimowi władcy. Z dziejów kapitału obcego w Polsce (1918—1939)*. Warszawa 1968; S. Misztal: *Warszawski Okręg Przemysłowy. Studium rozwoju i lokalizacji przemysłu*. Warszawa 1962; tenże, *Przemiany w strukturze przestrzennej przemysłu na ziemiach polskich w latach 1860—1965*. Warszawa 1970. Szerszy wykaz literatury por. J. Piłatowicz, *Warunki i polityka...*, s. 611—631.

⁹ J. Jaros: *Historia kopalni „Król” w Chorzowie 1791—1945*. Katowice 1962; tenże, *Historia górnictwa węglowego w Zagłębiu Górnśląskim do 1914*. Wrocław—Warszawa—Kraków 1965. Innego typu błąd popełniono w opisie bibliograficznym pracy W. Przybyłowskiego, podając zamiast tytułu książki, tytuł serii wydawniczych AGH. Por. W. Przybyłowski: *Historia elektryfikacji polskiego Zagłębia Węglowego w latach 1918—1945*. Kraków 1970. Niektóre pozycje podano dwukrotnie np. wydawnictwo „Gospodarka Elektryczna w Polsce” s. 748 nr 26, s. 751 nr 143.

mującej okres od 1945 r. zawiera jednak pozycje bibliograficzne z pierwszych lat XX wieku (np. s. 747 nr 1, 2, 4, 15, 21 s. 749 nr 79, s. 751 nr 130) i dwudziestolecia międzywojennego (np. s. 747 nr 16, 24, s. 748 nr 26, 27, 28).

Brak przypisów, nawet w przypadku cytatów (np. s. 86) a zwłaszcza tabel, uniemożliwia weryfikację i podjęcie merytorycznej dyskusji. Obniża zatem wartość informacyjną tomu.

2. Konstrukcja pracy. Tom podzielono zasadniczo na trzy części. Granicznymi są cezury ogólnie przyjęte w historiografii politycznej i gospodarczej, a więc lata 1939 i 1945. Akceptując to, sędzę jednak, że konstrukcja pracy zyskałaby na jasności gdyby wydzielono w osobną część okres przed odzyskaniem niepodległości, kiedy to elektroenergetyka rozwijała się w całkowicie odmiennych warunkach polityczno-gospodarczych. Wydaje się również, że lat 1945—1975 nie można traktować jednolicie, z pewnością zaznaczyły się w tym powojennym, trzydziestoletnim, burzliwym rozwoju elektroenergetyki, okresy o specyficznych cechach, co należało wyeksponować.

Przyjętych cezur chronologicznych, ani autorzy, ani redaktorzy tomu nie przestrzegali. I tak w części A, obejmującej dzieje elektroenergetyki do 1939 r., omówiono niektóre problemy z okresu II Wojny Światowej, a nawet lat 50 i 60-tych (np. s. 155/6, 160/1, 303, 305—308). I odwrotnie w części C, obejmującej lata 1945—1975, omówiono elektryfikację wsi w dwudziestoleciu międzywojennym (s. 647—650).

Większe zastrzeżenia budzi zakres merytoryczny, zwłaszcza części A i C. Przyjmując słusznie konstrukcję chronologiczno-problemową należało oczekiwać podobnej problematyki w rozdziałach obejmujących lata 1918—1939 i 1945—1975. Oczywiście, zdają sobie sprawę, że różnice były nieuchronne, wynikające z odmienności bazy źródłowej i pojawienia się nowych problemów w drugiej połowie XX wieku. Ujęcie tych dwu okresów, w prezentowanym tomie, jest jednak diametralnie różne. Okres międzywojenny omówiono głównie od strony: organizacyjnej, projektowej, kapitałowej, dodając krótkie monografie większych elektrowni; dla lat po 1945 r. zwrócono przede wszystkim uwagę na problemy techniczne. Ogólnie mówiąc w przypadku pierwszym jest to historia gospodarcza, w drugim zaś historia techniki. Powyższe niekonsekwencje, jak się zdaje, można było zmniejszyć wprowadzając do omówienia okresu międzywojennego wątki dotyczące postępu technicznego i budowy maszyn elektrycznych, co potraktowano jedynie sygnałnie w części C (s. 511, 591).

Z niezrozumiałych względów pewne problemy pominięto całkowicie. Jeśli omówiono elektryfikację wsi to należało się spodziewać czegoś podobnego w stosunku do miast. Krótkie monografie elektrowni miejskich absolutnie nie wypełniają tej luki. Podobnie ma się rzecz z przemysłem. Zagadnienie elektryfikacji miast i przemysłu zostało pominięte zarówno dla dwudziestolecia międzywojennego jak i okresu powojennego.

Uchybienia te są rezultatem zbytńskiego skoncentrowania się na stronie informacyjnej. Spotykamy nawet kilkunastostronicowe wykazy elektrowni (np. s. 323—347). Najwłaściwsze byłyby tabele w aneksach, odciałyłoby to tekst, czyniąc go tym samym bardziej czytelnym. Ujęcia opisowe przeważają zwłaszcza w częściach A i B, gdzie zamieszczono monografie większych elektrowni i związków elektryfikacyjnych. Nie oddają one jednak prawdziwego obrazu polskiej elektroenergetyki, albowiem jej struktura pod względem wielkości była dwubiegunowa — z jednej strony niemal dwa i pół tysiąca małych elektrowni, z drugiej kilkadziesiąt dużych. Dla charakterystyki całości elektroenergetyki konieczna jest syntetyczna analiza statystyczna obejmująca wszystkie elektrownie. W pracy tego nie znajdujemy, nie dowiadujemy się ile było wszystkich elektrowni w okresie międzywojennym, jaka była ich struktura pod względem wielkości i własności, moc, produkcja i lokalizacja; jakie przemiany w powyższych zakresach nastąpiły po II Wojnie Światowej. Nie zastę-

puje analizy tych problemów rozdział pt. „Elektroenergetyka polska w świetle statystyki” (s. 729—746). Zasygnalizować trzeba również brak synchronizacji pomiędzy poszczególnymi tomami, co powoduje pewne powtórzenia np. w tomie II znalazły się wiadomości o szkolnictwie (s. 676, 698/9), które zostało omówione w tomie I.

3. Uwagi szczegółowe. Ograniczę je do kilku najistotniejszych. Podobnie jak w tomie I rażą ahistoryzmy. Nie wiadomo dlaczego używa się nazwy „zabór niemiecki” (s. 19, 72), choć wielokrotnie występuje nazwa poprawna zabór pruski. Nieporozumieniem o tym samym charakterze jest porównanie projektów elektryfikacji z Polski z lat 1939 i 1945, albowiem uwzględnienie przez autorów różnic w granicach państwowych po II wojnie dawało oczywiście różne wnioski końcowe. Wątpliwe, jak sądzę, jest również przedstawianie projektów opracowanych dla obszaru II Rzeczypospolitej na mapie PRL (s. 401, 403, 405), ponieważ nie daje to wyobrażenia o całości projektu. Natomiast zrećnie rozwiązano problem Ziemi Odzyskanych, omawiając ich potencjał energetyczny w dwudziestoleciu międzywojennym chociaż nie wchodziły one w tym okresie w skład państwa polskiego.

Wobec braku dokładnych spisów elektrowni dla okresu przed I Wojną Światową, można jedynie w przybliżeniu określić stan elektroenergetyki na ziemiach polskich w 1918 r. Pomijając już niewyjaśnione różnice w liczbie i mocy elektrowni w tabelach na s. 71 i 72 sądzę, że zaniżono potencjał elektroenergetyki w chwili odzyskania przez Polskę niepodległości. Nie wnikając w szczegóły szacunku, które omawiam gdzie indziej¹⁰, wydaje się, że potencjał ten zamykał się liczbą 420 elektrowni o mocy około 600 000 kW, a nie jak podano na s. 71—376 elektrowniami o mocy 399,3 kW, lub na s. 72—280 elektrowniami o mocy 210,5 kW.

Obok kilku błędów merytorycznych i pominięć w zakresie organizacji władz państwowych i ustawodawstwa¹¹, większe zastrzeżenia budzi sprawa województwa

¹⁰ Por. J. Piłatowicz, *Warunki i polityka...*, s. 48—52, por. także W. R.: *Z gospodarki elektrycznej. Zestawienie statystyczne mocy oraz produkcji elektrowni w Polsce. Stan z roku 1920. „Przegląd Elektrotechniczny” 1923 z. 19 s. 332 — moc elektrowni dla 1920 r. obliczono tu na 665 082 kW, liczba ta, wydaje się, dobrze oddaje również stan z 1918 r., bowiem sytuacja polityczna na ziemiach polskich w latach 1918—1920 nie sprzyjała odbudowie i rozbudowie elektroenergetyki.*

¹¹ Niekiedy powtarzane są błędy z tomu I np. Centrala Krajowa dla Gospodarczej Odbudowy Galicji powołana została przez austriackie Ministerstwo Robót Publicznych 15 marca 1916 r., a nie w 1918 r. (s. 73). W jej ramach działała od lutego 1917 r. Grupa Elektrotechniczna, a nie Wydział Elektryczny (w tomie I s. 383 podano jeszcze inną nazwę — Biuro Elektryczne) pod kierunkiem inż. G. Sokolnickiego profesora Politechniki Lwowskiej (a nie przez inż. K. Siwickiego, który był jednym z członków Grupy Elektrotechnicznej). Por. moją recenzję tomu I w „Kwartalniku Historii Nauki i Techniki” 1977 z. 3 s. 661 przypis 16. Autorzy piszą (s. 78), że Wydział Elektryczny przy Ministerstwie Robót Publicznych został powołany w jesieni 1920 r., choć kilka wierszy wyżej słusznie podają, że sprawy elektryfikacji zostały przeniesione do Ministerstwa Robót Publicznych 19 września 1921 r. Tekst ustawy elektrycznej został ogłoszony w *Dzienniku Ustaw R. P.* z 1922 r., ale nie w nr 17 (s. 79) lecz w nr 34 poz. 277 s. 484—486. Mapa na s. 82 pokazuje liczbę uprawnień elektrycznych na dzień 1 stycznia 1937, natomiast na s. 81 twierdzi się, że na dzień 1 stycznia 1938 r. Dyrektywy dotyczące rewizji warunków uprawnień elektrycznych wydane przez Komitet Ekonomiczny Ministrów w 1925 r. w żadnym wypadku nie mogły zawierać wytycznej, aby rewizja przebiegała w duchu rozporządzenia o popieraniu elektryfikacji z roku... 1933 (s. 81). Pominięto w zakresie ustawodawstwa: rozporządzenie prezydenta z 22 marca 1928 r. dotyczące obszaru Centralnego Okręgu Przemysłowego, a obejmujące również okręgowe elektrownie ciepłone i wodne oraz elektrownie lokalne użyteczności publicznej — wszystkie powyżej 500 kW mocy. Ustawa o ulgach w COP-ie z 1938 r. obejmowała także elektrownie. Por. *Dziennik Ustaw R. P.* 1928 nr 36 poz. 329 s. 717—719; *Dziennik Ustaw R. P.* 1938 nr 26 poz. 224 s. 404—416; por. także, *Dziennik Ustaw R. P.* 1929 nr 12 poz. 100; K. S.: *Ułgi inwestycyjne. „Polska Gospodarcza” 1938 nr 12 s. 475—480, nr 51 s. 1827—1833; Ułgi inwestycyjne. Przemówienie wicepremiera i ministra skarbu inż. E. Kwiatkowskiego w Sejmie. „Polska Gospodarcza” 1938 nr 14 s. 562—564; Z. Klärner: *Ułgi przemysłowe w COP.* Warszawa 1939.*

śląskiego. Jego odrębność nie była wynikiem zawarcia polsko-niemieckiej Konwencji Genewskiej (Górnośląskiej) 15 maja 1922 r.¹², ale przede wszystkim postanowień Statutu Organicznego Województwa Śląskiego z 15 lipca 1920 r., nadającego mu daleko idącą autonomię, w tym również w zakresie elektryfikacji¹³. Początkowo władze centralne starały się rozciągnąć ustawę elektryczną na teren Śląska, spotkano się jednak z oporem tamtejszych władz¹⁴ specyficznie interpretujących postanowienia Konwencji i Statutu. Sytuacja diametralnie uległa zmianie w drugiej połowie lat 20-tych po objęciu funkcji wojewody śląskiego przez M. Grażyńskiego, którego kilkuletnie starania zostały uwieńczone sukcesem w 1939 r., kiedy to Sejm Śląski podporządkował elektryfikację prawodawstwu ogólnopolskiemu (a nie w 1938 r. por. s. 231). W tym samym roku na obszar Śląska rozciągnięto rozporządzenie o popieraniu elektryfikacji¹⁵.

Przy omawianiu projektów i programów elektryfikacji Polski w dwudziestoleciu międzywojennym¹⁶ nie wyważono odpowiednio proporcji pomiędzy projektami o charakterze krajowym i regionalnym. Zbyt skrótowo omówiono czteroletni (1937—1941) program inwestycji elektryfikacyjnych, poświęcając więcej miejsca np. programowi inwestycji w Małopolsce. A przecież czteroletni program inwestycji elektryfikacyjnych był pierwszym, w którym dokonano ścisłej kalkulacji finansowej dla poszczególnych obiektów, asygnując na jego realizację znaczne sumy ze skarbu państwa¹⁷.

Całkowicie pominięto projekty M. Günthera i H. Herbicha. M. Günther zarysował 12-letni (1937—1948) projekt budowy dalekosiężnych sieci elektrycznych bardzo

¹² W zasadzie Konwencja Genewska nie stanowiła żadnej przeszkody w rozciągnięciu na obszar województwa śląskiego ustawy elektrycznej, bowiem Polska uzyskała prawo wydawania nowych przepisów na Górnym Śląsku o ile miały one obowiązywać na całym obszarze państwa polskiego. Ustawa elektryczna zaś obejmowała obszar całego kraju. Por. A. Ajnenkiel: *Od rządów ludowych do przewrotu majowego. Zarys dziejów politycznych Polski 1918—1926*. Warszawa 1968 s. 164.

¹³ *Dziennik Ustaw R. P.* 1920 nr 73 poz. 497 s. 1299. Jeśli chodzi o pozostałe ziemie byłego zaboru pruskiego to do grudnia 1920 r. sprawy dotyczące górnictwa, hutnictwa, gazownictwa, elektryfikacji oraz miar i wag wchodziły w zakres kompetencji ministra dzielnicy pruskiej. Z dniem 1 grudnia 1920 r. zostały przekazane do Ministerstwa Przemysłu i Handlu, *Dziennik Ustaw R. P.* 1920 nr 109 poz. 715 s. 1916.

¹⁴ Archiwum Państwowe Miasta Katowic i Województwa Katowickiego, Urząd Wojewódzki Śląski, Wydział Przemysłu i Handlu, sygn. 112, Pisma Ministerstwa Przemysłu i Handlu do Wydziału Przemysłu i Handlu Województwa Śląskiego z 5 X 1922, 5 II 1923, 16 III 1923; tamże, *Pismo wicewojewody śląskiego do Ministerstwa Przemysłu i Handlu z 27 III 1923* oraz *Projekt pisma Urzędu Wojewódzkiego Śląskiego do Marszałka Sejmu Śląskiego z 31 V 1923 r.*; *List naczelnika Wydziału Elektrycznego w Ministerstwie Robót Publicznych K. Stwickiego do obradującego w Katowicach 6—8 V 1923 r. Związku Elektryków Polskich*. „Gospodarka Elektryczna w Polsce” 1923, s. 36—37 por. także s. 130; S. Zaleski: *Gospodarka elektryczna w województwie śląskim*. „Przegląd Górniczo-Hutniczy” 1932 nr 10 s. 567; A. Groza: *Zagadnienie elektryfikacji na Śląsku*. Katowice 1937 s. 51—52.

¹⁵ Szerzej na ten temat por. J. Piłatowicz, *Warunki i polityka...*, s. 94—97..

¹⁶ Mało precyzyjnie omówiono niektóre paragrafy projektowanej umowy z Harrimanem. Np. miał on przeznaczyć na inwestycje nie 35 mln dolarów (s. 103, 104) ale 100 mln dolarów tzn. 15 mln w pierwszym pięcioleciu, 10 mln w drugim i do 1,5 mln rocznie w ciągu 50 lat następnych. Por. tekst koncesji paragraf 26. Tekst koncesji podano w następujących wydawnictwach: *Sprawa Harrimana. Głosy publiczne i dokumenty*. Zebrał M. Kozłowski. Warszawa 1929 s. 35—51; M. Kuzmicki: *O projekcie koncesji elektryfikacyjnej firmy W. A. Harriman and Co. Inc.* Warszawa 1929 s. 8—25; *Związek Izby Przemysłowo-Handlowych w sprawie projektowanego uprawnienia na rzecz firmy W. A. Harriman and C. Incorporated*. Warszawa 1929 s. 75—109; Z. Kozanecki: *Szczegóły projektowanego uprawnienia elektrycznego dla firmy W. A. Harriman i Co.* „Samorząd” 1929 nr. 33 s. 597—599, nr 34 s. 613—616, nr 35 s. 625—632. Żadnego z powyższych tekstów nie wykorzystano przy omawianiu projektu Harrimana.

¹⁷ J. Piłatowicz, *Warunki i polityka...*, s. 181—203.

wysokiego napięcia, głównie w okręgach południowych i centralnych¹⁸. Natomiast H. Herlich opracował w 1938 r. 30-letni program wykorzystania sił wodnych dla celów energetycznych, proponując budowę 34 zakładów wodnych o ogólnej mocy 479 500 kW z roczną produkcją około 2 mld kWh¹⁹.

Wydaje się, że zbyt mało obiektywna jest ocena roli w elektroenergetyce polskiej koncernu (dlaczego nazwano go enigmatycznie „zgrupowaniem”?) „Siła i Światło” zdominowanego przez kapitał belgijsko-angielski. Nie zawsze działał on w interesie ogólnokrajowym, o czym świadczy pertraktacje przedstawiciela „Siły i Światła” W. Gerlicza z reprezentantem firmy Harrimana — I. Rossim w 1929 r.²⁰ Jeśli bardzo ostro oceniono formy działalności kapitału belgijskiego (s. 200) działającego poza „Siłą i Światłem”, to przecież inaczej kapitał ten nie działał w ramach tego koncernu. A zatem również ocena jego działalności winna być bardziej wnikliwa.

Weryfikacji wymaga tekst dotyczący elektrowni warszawskiej. Zarząd miasta zawarł umowę z Rosyjskim Towarzystwem Elektrycznym Schuckert i Ska nie dlatego, że był w trudnej sytuacji finansowej (s. 261), lecz dlatego, że towarzystwo to wygrało przetarg 20 lutego 1900 r.²¹ Związane ono zaś było nie z AEG (s. 262), lecz było, jak sama nazwa wskazuje, rosyjską filią firmy Schuckerta, założoną w 1899 r.

Założenie spółki 3 stycznia 1903 r.²² (a nie w 1904 r. jak podano na s. 262) z siedzibą w Paryżu tłumaczy się tradycyjnie za Z. Charłap²³ względami politycznymi — obawami kapitału niemieckiego, że w razie konfliktu zbrojnego z Rosją jego udziały mogą ulec sekwestrowi. Bliższe badania wskazują na ekonomiczne przyczyny tej decyzji. Ogólnoswiatowy kryzys gospodarczy w latach 1900—1903, ze szczególną siłą uderzył w niemiecki przemysł elektrotechniczny. Wszystkie wielkie firmy, w tym Schuckert, poniosły znaczne straty. Trudności te spiętrzyły się w petersburskiej filii Schuckerta. I wówczas postanowiono sięgnąć do pomocy kapitału francuskiego, związanego zresztą ściśle z kapitałem niemieckim²⁴, aby wspólnymi siłami zrealizować choć część koncesji.

Uruchomienie elektrowni centralnej przewidywane na początek 1905 r., wobec jednak przeciążenia elektrowni prowizorycznej, która nie mogła pokryć potrzeb odbiorców prywatnych, przyspieszono budowę, rozpoczynając eksploatację w końcu 1904 r.,²⁵ a nie w styczniu 1906 r. (s. 263).

Aczkolwiek władze miejskie Warszawy przejęły z dniem 1 stycznia 1938 r. sieć elektryczną na Woli, to jednak zasilana była ona w dalszym ciągu przez elektrownię

¹⁸ M. Günther: *Aktualne zagadnienia elektryfikacyjne Polski i wytyczne do projektu państwowych linii przesyłowych dalekosiężnych bardzo wysokiego napięcia. Sprawozdania i Prace Polskiego Komitetu Energetycznego 1939 nr 1 s. 1—10, 14—22. „Przegląd Elektrotechniczny” 1939 nr 4; M. Günther: *Zagadnienie elektryfikacji. „Życie Techniczne” 1937 nr 7 s. 216—219.**

¹⁹ H. Herlich: *Zagadnienie sił wodnych. Warszawa 1938 s. 7—32; tenże, Stan i program wyzyskania sił wodnych dla elektryfikacji Polski. „Technika Ciepła” 1939 nr 1 s. 1—10; tenże, *Zasoby i wyzyskanie energii wodnej w Polsce. „Gospodarka Wodna” 1938 nr 5 s. 254—256.**

²⁰ Por. moją recenzję tomu I *Historii elektryki polskiej* w „Kwartalniku Historii Nauki i Techniki” 1977 z. 3 s. 662 przypis 20.

²¹ *Oświelenie elektryczne. „Gazeta Handlowa” 1900 nr 16 s. 5; Elektryczność. „Gazeta Handlowa” 1900 nr 35 s. 3; „Przegląd Tygodniowy” 1900 nr 4 s. 40.*

²² Archiwum Państwowe m. st. Warszawa (dalej APW), Elektrownia warszawska (dalej EW), sygn. 3 (nowa — dalej n) 198 (dawna — dalej d) *Pozwolenie Ministerstwa Finansów na operację w Rosji dla Towarzystwa Elektryczności w Warszawie (1903 r.); APW, EW, sygn. 56(n)307 (d); Protokół obrad Rady Zarządzającej Towarzystwa Elektryczności w Warszawie z 7 XI 1934 r. s. 1.*

²³ Z. Charłap: *Towarzystwo Elektryczności w Warszawie. Warszawa 1936, s. 16—17, 21, 34—41. W bibliografii tej pozycji nie ma.*

²⁴ Szerzej na ten temat por. J. Piłatowicz, *Warunki i polityka...*, s. 248—251.

²⁵ A. K.: *Z powodu otwarcia centralnej stacji elektrycznej w Warszawie. „Przegląd Techniczny” 1904 nr 46 s. 631.*

pruszkowską, a nie warszawską (s. 272)²⁶. Umowę o dostarczanie energii elektrycznej dla kolejowego węzła warszawskiego zawarto nie w 1938 r. (s. 272/3), lecz 14 marca 1936 r.²⁷. Połączenie kablowe elektrowni warszawskiej z pruszkowską na napięciu 35 kV uruchomiono 12 maja 1937 r.²⁸, a nie jak stwierdzono na s. 354 bezpośrednio przed wojną.

Aby na podstawie dotychczasowych uwag nie popaść w ocenę jednostronną trzeba podkreślić, że jest to książka zawierająca kolosalną ilość informacji, poruszająca całą gamę problemów elektroenergetyki od jej początków do lat 70-tych XX wieku. Wiele zagadnień omówiono, w szerszym zakresie, po raz pierwszy np. aktywny udział elektrotechników polskich w przełomowych momentach dziejów narodu, takich jak wrzesień 1939 r., powstanie warszawskie, odbudowa zniszczeń wojennych. Nawet w czasie okupacji wybiegali elektrotechnicy w dalszą przyszłość, przygotowując w warunkach konspiracyjnych programy rozwoju elektryfikacji w wolnym kraju.

Na uwagę i szczególne podkreślenie zasługuje bogata i ciekawa ikonografia, w tym także z XIX w. i przełomu wieków.

Sądzę jednak, że sama koncepcja tomu była przygotowywana w pośpiechu, bez szerszej refleksji metodologicznej. Autorzy poszczególnych części zbyt zawierzyli własnej pamięci, spowodowało to liczne błędy, których niestety nie wyeliminowano w trakcie przygotowywania tekstu do druku. Otrzymaliśmy w dużej mierze nie dzieje elektroenergetyki, ale materiały do nich, z pewnością pomocne dla przyszłej syntezy historii elektroenergetyki, a także historii techniki (zwłaszcza część C).

Tom ten wskazuje również na wiele luk w badaniach nad dziejami elektroenergetyki; mogą je wypełnić np. monografie poszczególnych elektrowni. Dotychczas mamy zaledwie kilka wstępnych opracowań dotyczących elektrowni: białostockiej, warszawskiej, wrocławskiej²⁹. Frapującymi problemami badawczymi mogą być wojenne dzieje elektroenergetyki i okres jej odbudowy po II wojnie światowej, dla których można w szerszym zakresie wykorzystać materiały wspomnieniowe. Do ich gromadzenia Komisja Historyczna Stowarzyszenia Elektryków Polskich powinna przystąpić jak najszybciej, albowiem wielu nestorów polskiej elektroenergetyki odchodzi z czynnego życia zawodowego.

Wyrażając w pełni uznanie Komisji Historycznej SEU-u za wydanie pięciotomowego dzieła, mam nadzieję, że nie zakończy ona na tym pracy. W najbliższej przyszłości należałoby zorganizować szeroką dyskusję nad całością *Historii elektryki polskiej*, nie tylko jednak z udziałem techników, ale także historyków. Wyniki takiej konferencji mogłyby służyć wytyczeniu dalszych kierunków badawczych.

Józef Piłatowicz
(Warszawa)

²⁶ *Elektrownia Okręgu Warszawskiego Spółka Akcyjna. Sprawozdania, 1936 s. 6, 1937 s. 4—5, 1938 s. 4—5.*

²⁷ APW, EW, sygn. 75(n) 192(d), *Umowa o dostawie energii pomiędzy Polskimi Kolejami Państwowymi a Elektrownią Okręgu Warszawskiego S. A. oraz francuską spółką akcyjną „Compagnie d'Électricité de Varsovie” (1936).*

²⁸ APW, EW, sygn. 97(n) 136 (d), *Inwestycje wykonane w okresie od I I do I X 1937, s. 3; Elektrownia Okręgu Warszawskiego Spółka Akcyjna. Sprawozdania, 1936 s. 5, 1937 s. 4.*

²⁹ H. Kosieradzki: *Białostockie Towarzystwo Elektryczności w latach 1908—1939. „Rocznik Białostocki” T. 9 s. 283—314; J. Piłatowicz: Początki elektryczności w Warszawie (do 1906 r.). „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 1976 nr 2 s. 275—287; T. Szpineter: *Zarys rozwoju elektroenergetyki we Wrocławiu do I Wojny Światowej. W: Wybrane problemy historii nauki i techniki...*, s. 125—135.*